

Gamle gadenavne i Varde

Af H. K. Kristensen.

Varde hører til blandt de meget gamle af vore middelalderkøbstæder. Som Ribe fremstod den ved sin Å fjernet et godt stykke fra det farlige hav med fjender og sørøverbander, og, ligesom Ribe, søgte den beskyttelse bag en borg, her Vardehus.

Denne borg er så gammel, at det blev den og næppe byen, der gav navn til hele Varde syssel, landet mellem Kongeå og Skjern Å.

Vardehus' ældste voldsted lå vest for byen og nord for åen i »uføret« for enden af Vestervænget, hvor der nu skal bygges rensningsanlæg. Den vestlige del af voldgraven var kun få m fra skelgrøften til Peder Bispens eng og Hospitals eng. Gennem 20 år omkring 1800 kørte ejeren 4–5000 læs jord bort fra banken og udslettede den fuldstændig. Omtrent midtvejs mellem dette ældste Vardehus og byens gamle havn, *Pramstedet*, oparbejdede man en mængde kampesten, da man 1938 uddybede åen. Det var åbenbart resterne af et gammelt vadested. Her har borgens folk kunnet sætte over åen.

Det blev dog ikke ved dette vadested, byen voksede op. Det var et andet, der lå længere mod øst, vel hvor *Sønderbro* nu er eller et sted i dens nærhed.

Kilderne til Varde bys middelalderhistorie er få og knappe. Inde i den gamle bykerne kan man søge rester af en just ikke meget påagtet kilde, nemlig i gadernes navne og forløb. Gamle kort over byen giver os de

bedste oplysninger – når de da ellers er tegnet nogenlunde rigtig. Vi er så heldige at have Resens kort fra 1661, hvis pålidelighed er konstateret af C. Lindberg Nielsen, dernæst kortet 1768 fra Danske Atlas, tegnet af selve byfoged Frausing. De hører til de vigtigste kilder til nærværende lille arbejde.

Der er to slags gadenavne: de selvgroede og de, der er konstrueret på et kontor eller af et byråd. Begge slags kan man finde i Varde såvel som i andre gamle byer. Man kan også se forskel på selve gaderne. De sidste, der er de yngste, er ligesom slået efter lineal og passer, hvad de da også er for at kunne tilfredsstille en ny tids krav. De første tager det derimod ikke så nøje med regelretheden.

Navnene på de selvgroede havde hæftet sig ved gaden ejendommelighed, d. v. s. dens egen eller beboernes særpræg.

Ældst er naturligvis de gader, der opstod af de gamle hærstræder eller hovedlandeveje, som her i Varde både fra nord, øst og vest stiledede mod et vade-sted, senere en bro over åen. At dømme efter gadenet-tets forløb har stedet vel været så nogenlunde, hvor Sønderbro nu er, dog antyder Vardes historiker, C. Lindberg Nielsen, en svag mulighed for, at overfarts-stedet oprindeligt kan have ligget lidt længere mod vest, omtrent midt mellem Storegade og Torvegade, hvor der skal være fundet rester af en bro i åen, og lige nord herfor omtrent ud for Brogade nr. 7 skal der være fundet levninger af en lyngstrøet vej eller gade.

Hvis denne antagelse er rigtig, må *Storegade* enten have haft et knæk i sin sydlige del, eller også har den oprindeligt ikke gået længere mod syd end til Kræm-mergade. Det sidste er egentlig det sandsynligste; for gennem Kræmmergade kommer man til Torvet. De fleste hovedfærdselsårer i middelalderbyer søgte mod

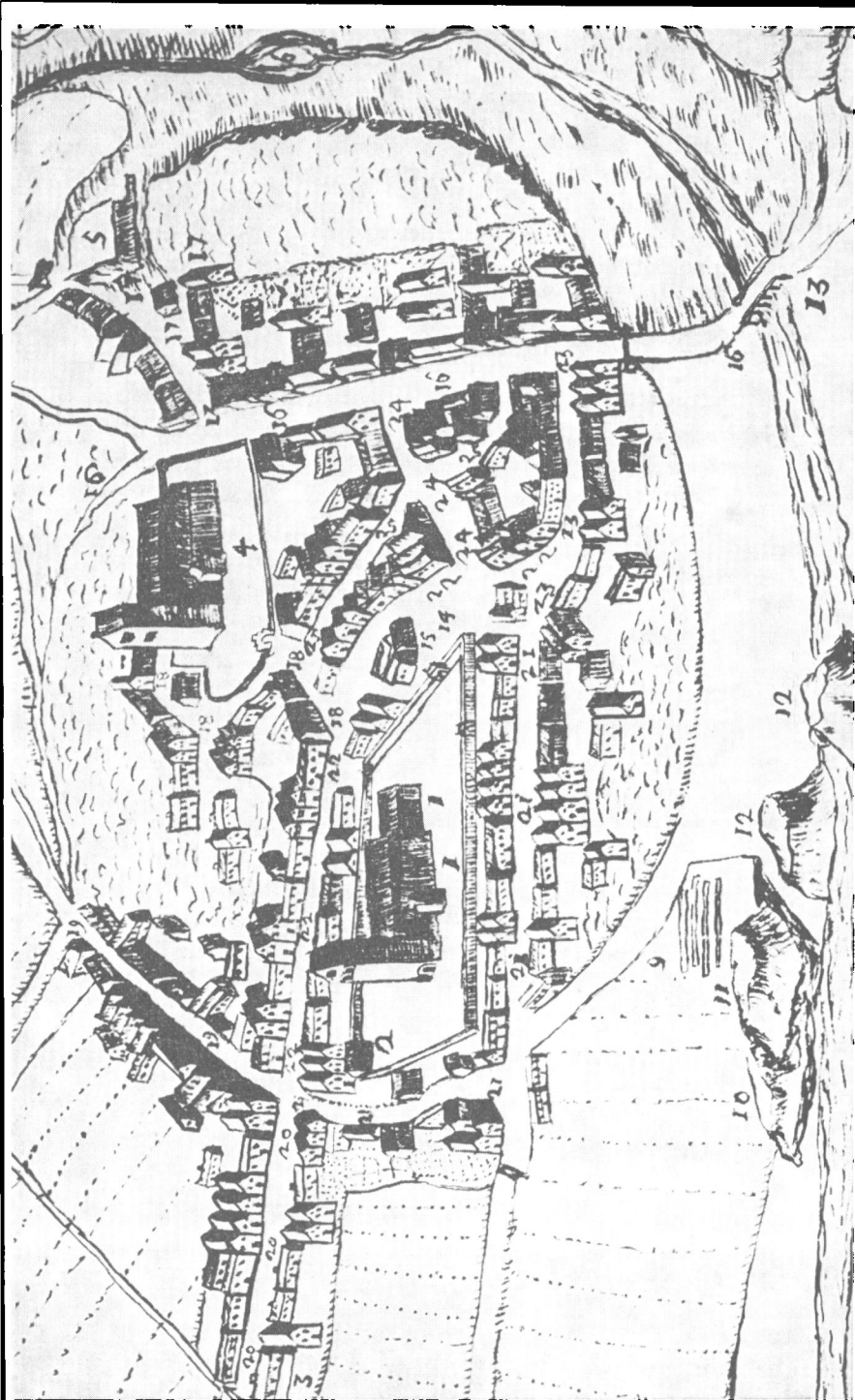
Torvet. De »førte næring til Torvet, bar og opretholdt det,« siger de gamle gaders historiker, Hugo Matthiessen. Knækkene Kræmmergade—Torvet—Brogade er ikke skarpere end den, Søndergade i Sakskøbing dannede, hvor den mødte sin Brogade. Den værste indvending mod teorien er, at det var meget vanskeligt at flytte gader i en by, hvor byggegrunde næsten umuliggjorde det.*) Måske kan det dog være sket efter en af de store brande, således 1551, hvorefter man vel har flyttet broen, der antagelig var brændt, og forlænget Storegade, så den stiledede lige mod overfartsstedet, samtidig må man så have drejet og forlænget Brogade, så den kunne slippe sin trafik ud i Storegade, hvorefter den så gik videre mod broen. Det er kun hypoteser. Fakta er, at 1661 går Storegade lige til broen.

Langs hærstræderne og deres trafik rejste husene sig, søgende at gøre sig bemærket af de kræmmere og studehandlere, riddere og svende og andet godtfolk med mønt ved bæltet, som her færdedes, og hos hvem der kunne være noget at fortjene. Det er de hovedstrøg, der nu hedder Storegade, Østergade og Vestergade, men som tidligere har haft andre navne.

*) Det skete dog i Ringsted efter en stor brand 1806. Da om-lagdes den smalle og krumme St. Hansgades retning, og den ud-videdes; folk afstod deres gamle grund og fik en anden.

→

Resens kort over Varde 1661. 1. St. Jacobi Kirke. 2. Skolen. 3. Hospitalet. 4. St. Nicolaj Kirke. 5. Aren-Bierg, hvor de Kåyserlige havde gjort sig en Skantze. 6. Mølle Strømmen og Dammen. 7. Varde-Aae (tallet udeladt). 8. Havnen. 9. Blegdammen. 10. En øde Plads, hvor Slottets Ladegaard har været. 11. Banken, hvor Slotten har Standet. 12. Slottets Skandser. 13. Broen over Aaen. 14. Torvet. 15. Stedet, hvor Raadhuset forud har Standet. 16. Skouboe-gade. 17. Hogorm-gade. 18. Kirke-gangen. 19. Nørre-gade. 20. Hospitals-gade. 21. Slotts-gade. 22. Store-gade. 23. Broe-gade. 24. Kremmer-gade. 25. Slippen.

Den nuværende *Vestergade* har på Resens kort navnet *Hospitalsgade* fra Vesterport og indtil Nørregade efter det gamle middelalderlige hospital. I en skattemåte 1650 kaldes den *Almishusgade*. Det gamle hospital var ikke et sygehus i moderne forstand, men et sted for »fattige, syge og såre« mennesker, en slags fattiggård; derfor kaldtes det almissehuset. Det var dog flyttet efter en brand, vist 1590. Fra Nørregade hen til Torvet hed strøget *Storegade*, et vidnesbyrd om gaden betydning. I 1700-tallet fik dette stykke navnet *Vestergade*, så byen en periode ikke havde nogen *Storegade*.

Vor nuværende *Storegade* hed *Skovbogade*. Her holdt folk fra skovegnene deres tømmer og trævarer fal. Blandt de færdige trævarer var det især vognhjul og hele ubeslåede vognstel, der kobledes sammen 6-8 stykker på vejen herover. – Så opsat på at sælge var de østjyske tømmer- og træhandlere, at de begyndte deres handel endog flere dage før markedsdagen, ja, på helligdage, hvad byens dygtige borgmester Hans Nielsen Arensberg fandt var ganske utilbørlig og en profanering af helligdagene, så han gentagende henvendte sig til lensmand og biskop og tre gange »til hove«, tilsyneladende helt forgæves, men endelig 6. september 1649 udstedte kong Frederik III brev om, at »eftersom stor uskikkelighed udi vor købsted Varde begås, idet skovboerne om 2. og 3. påske- og pinsedage der vognredskab og anden træfang på de tider, gudstjeneste udi kirkerne forrettes, hvor heden og mange af næst omliggende len og herreder sligt at købe sig mere begiver, og således gudstjeneste såvel af de købende som sælgende forsømmes,« så afskaffes slige markeder om helligdage, men i stedet for må de holdes den følgende fredag. – I sin glæde over brevet tilføjer borgmesteren: »Gud give mine efterkommere ville og nu rette dem

derefter og holde derover med sådan flid, som jeg haver været om den at forhverve.«

Efter Torvets udvidelse og indtil 1883 holdt skovboerne til på Torvet på de to store krammarkeder: mid-sommermarkedet og mikkelsmarkedet. Deres varer var nu mest træsko. I Fra Ribe Amt for 1968 kan man læse en interessant skildring af skovboerne og træhungeren på Vardeegnen.

Til Skovbogade sluttede sig *Savkulen*, nu *Lundgade*, der i en bue strækker sig hen til Østerport. Det var tidligere en åben plads, hvor kævler og større stykker træ blev tilsavet. I en fordybning, en kule, i jorden stod den ene af de to mænd, der trak langsaven. Det var lettere at få et stort træstykke anbragt over kulen end få det op på et savlad.

Østergade bar det mærkelige navn *Hugormegade* eller som i 1650 blot *Ormegade*, så her har nok på et tidligt tidspunkt været rigeligt af dette kryb. Måske har lyngheden fra Arnbjerg strakt sig herind, da gaden fik navnet. Sidst i 1700-tallet kom navnet *Østergade* i brug ved siden af *Hugormegade*, og til sidst blev det nye navn enerådende. Som alle gamle gader var *Østergade* meget snæver, og det blev farligt, da nutidens trafik satte ind. I 1934 blev den udvidet og reguleret, efter at en kone var rullet til døde op ad en husfacade af en lastbil, der var tvunget stærkt til siden for at undgå en anden påkørsel. Også *Storegade* blev udvidet; som i *Østergade* blev en husrække trukket tilbage. Dette kunne lade sig gøre, da der bag husene ofte skjulte sig yndige småhaver.

Trafikken fra Nørreport kunne ad *Nørregade* ledes ned til *Vestergade* og videre til Torvet.

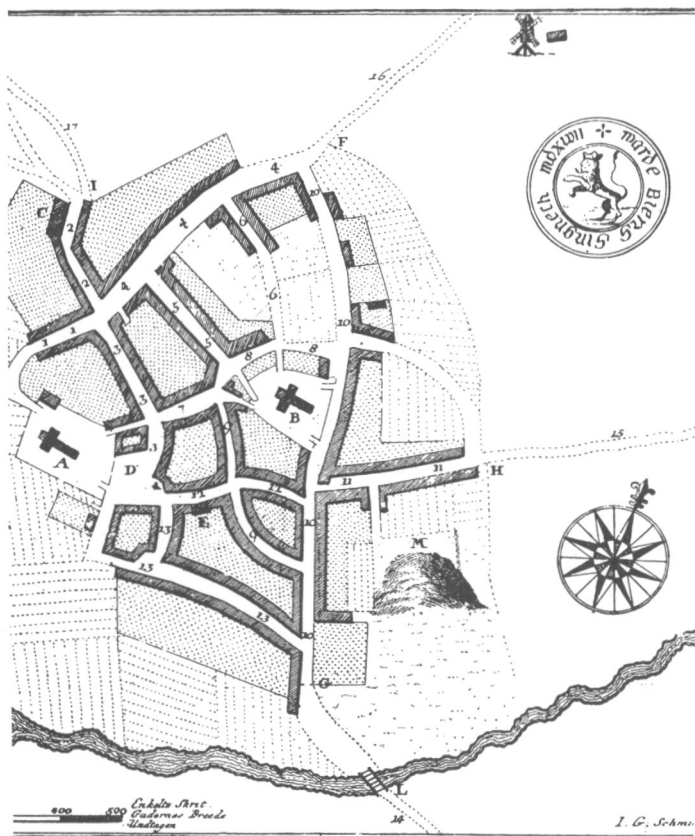
Som Kallundborg havde Varde sin *Slippe*. Mens disse gyder i Ribe havde udspecialiseret sig i Skomager-, Brede-, Skiden- og Smalslippe, var vor *Slippe*

hos Resen ikke sammensat med noget andet navn. Dog hed den vistnok *Fiskerslippen*. Senere fik den ialt fald navneforandring til *Fiskergade*. Selvfølgelig har fiskerne også boet her, mens den blot hed Slippen. Varderne nøjedes ikke blot med at fiske i åen. De fiskede også ved de store vestjyske fiskerlejer Sønder-side i Ho sogn og Vesterside, d. v. s. Vejrs. I middelalderen sendte de endog to skibe med 15 mand til Helgoland, hvor de deltog i et storslået sildeeventyr ved øens kyster. I det hele taget hører de gamle byers Fiskergader – plateae piscatorum – til byernes ældste.

Varde har endnu sin *Spigerborgade*, mens Ribe har sat dette gadenavn overstyr. Det har ikke noget med borg at gøre, men er som Vimmelskaftet en på midten bøjet gade, mindende om snedkerens bor med det krumbøjede skaft. Endnu i forrige århundrede havde Spigerborgade ikke brolægning. Den kaldtes *Skidneslippen*, og det ikke uden grund, da den endog ind i århundredets sidste halvdel lå i et værre pløre store dele af året. Dengang var en del af Torvet heller ikke brolagt, men det skyldtes nok, at stykket tidligere havde været kirkegård. Det var hjørnet, hvorpå rådhuset nu ligger. Her optrådte kunstberidere, når de gæstede byen, og her opslog de deres telte.

Med tilsvarende trofasthed som ved Spigerborgade har Varde holdt fast ved navnet *Kræmmergade*, hvor byens matadorer, storkøbmændende, i sin tid boede i rummelige købmændsgårde, men selvfølgelig har de også været at finde i Skovbogade og vel flere steder. Kræmmerne kunne nemlig tillade sig at bo rundt omkring i det middelalderlige bysamfund, eftersom de ønskede det, og der kunne blive plads til dem. Anderledes var det med håndværkerne. Her måtte hvert håndværks udøvere slå sig ned i sin egen gade – vel dog med enkelte undtagelser. Her i Varde finder vi

Gamle gadenavne i Varde

Varde 1768. Efter Danske Atlas. A. St. Jacobi Kirke. B. St. Nicolai Kirke. C. Hospitalet. D. Torvet. E. Rådhuset. F. Nørre Port. G. Syndre Port. H. Østre Port. I. Westre Port. K. 2de Banker i Aaen, kaldet Skandserne med vedliggende Laxegaarde (udeladt). L. Broen over Aaen. M. En stor Banke kaldet Arnberg. Gaderne: 1. Gryder Gade. 2. Hospitals Gaden. 3. Wester Gade. 4. Nørre Gade. 5. Nicolai Kirke Stræde. 6. Spegerboer Gade. 7. Nicolai Kirke Gade. 8. Smede Gade. 9. Fiskergaden med Slippen. 10. Skouboe Gaden. 11. Øster eller Hugorm Gaden. 12. Kræmer Gaden. 13. Broe Gade. 14. Landevejen til Riibe. 15. Vejen til Lunderup. 16. Landevejen forbi Lyhne til Wiborg. 17. Vejen til Grydvadmølle. 18. Vejen til Ianderup (tallet udeladt).

derfor en *Smedegade*, hvortil Hefaistos' lærlinge var henvist på grund af brandfaren fra essens flammende bål og fra glødende jern. Her har gaden da også listet sig omkring Nicolaj kirkegård, fjernt fra de stråtede bindingsværkshuses farlige naboskab. Det minder om forholdet i Århus, hvor smedene byggede langs kirkegårdens ringmur. Men *Smedegade* nævnes ikke 1661. Den var da en del af *Kirkegangen*, der svarer til den nuværende *Smedegade*. På grundplanen i Danske Atlas har vi *Smedegade* ved kirkegården, mens resten af *Kirkegangen* da hed *Nicolai Kirkegade*. Det var jo Nicolaj kirke, gangen stiledede imod. *Nicolai Kirkestræde* nævnes 1768, men ikke 1661. Dog er der på Resens kort vist en begyndelse til en gade, men kun en blindgade. I de følgende år er den altså ført helt igennem over til Nørregade. Men denne blindgade kan lige så godt være Spigerborggade; mere nøjagtigt er kortet nemlig ikke. I forrige århundrede kaldtes strædet *Halmslippe*. Selv om her måske nok har været rigeligt med strå fra avlsbrugernes kornhæs og halmstakke, stammer navnet antagelig fra en af gadens beboere Peder Halm (Hallum), som gennem mange år fra sidst i 1700-tallet og endnu under den store brand 1821 besad strædets største gård, der dog ikke udgjorde mere end 12 fag hus med siden til gaden og et 6 fags hus med gavlen til gaden. Han var »avlsmand«, mens gadens øvrige beboere, på en enke nær, var småhåndværkere og arbejdsmænd. Peder Halm har åbenbart ved sin langvarige bofasthed gjort, at man har kaldt strædet hans slippe.

Grydergade lå i byens udkant. Det var »for ildens farlighed og byens nytte«, at grydestøbere måtte holdes i passende afstand. Den er afsat på Resens kort, men han har fejlagtig ladet den være en del af Slots-gade. I forrige århundrede blev gaden almindeligvis

kaldt *Alesting*. I en avisartikel for en del år siden blev det hævdet, at navnet stammede fra, at man stangede ål i et lille vandløb i gaden! – Det var en plausibel forklaring, hvis der virkelig havde været et vandløb der! Men et kort fra ca. 1835 viser, at den lille rende fandtes et stykke vest for gaden! Derimod har afdøde fru apoteker Friis fortalt, at hun huskede, at Grydergade endnu i forrige århundrede kun havde een rendesten og det midt i gaden. Har man end ikke kunnet stange ål der, har man vel nok kunnet »stikke gedder«, hvis man i fugtige perioder ikke havde støvler på! Ialt fald er det nok denne stinkende rendesten, der har givet anledning til øgenavnet.

1661 svang Grydergade sig ind forbi latinskolen (senere kordegnebolig, nu parkeringsplads) langs vestsiden af Jacobi kirkegård hen til Slotsgade. Efter sven skekrigene forsvandt den sydlige del. Da kirkegården 1810 flyttedes, drejede Grydergade sig i en bue hen langs selve kirkens sydside.

Forøvrigt var der en ålegård og en laksegård tæt ved slotsbanken og endnu en ålegård ind mod *Bleghaven*, hvor Bleggården senere byggedes. Resens kort kalder *Bleghaven* for *Blegdammen*. Korttegneren var en genueser Gotthard, der havde sin broder med som hjælper. Fra 22. til 25. marts 1661 arbejdede de to med »at måle og afridse byen«. Vi må lige erindre os, at man dengang benyttede den julianske kalender, som i disse åringer var 10 dage bag efter, så 22. marts svarer til 1. april efter vor tidsregning. Selve tegningen bekræfter, at genueserne var her om foråret. De har nemlig aftegnet lærredet liggende på bleg (ved nr. 9). Om foråret virker solen og luften særlig skarp, så man fortrinsvis benyttede denne tid til blegning. Det hedder da også hos Chr. Winther: »Hvor Blegpladsen skinner i Foraarets Tid«. Når en rulle lærred var vævet, blev

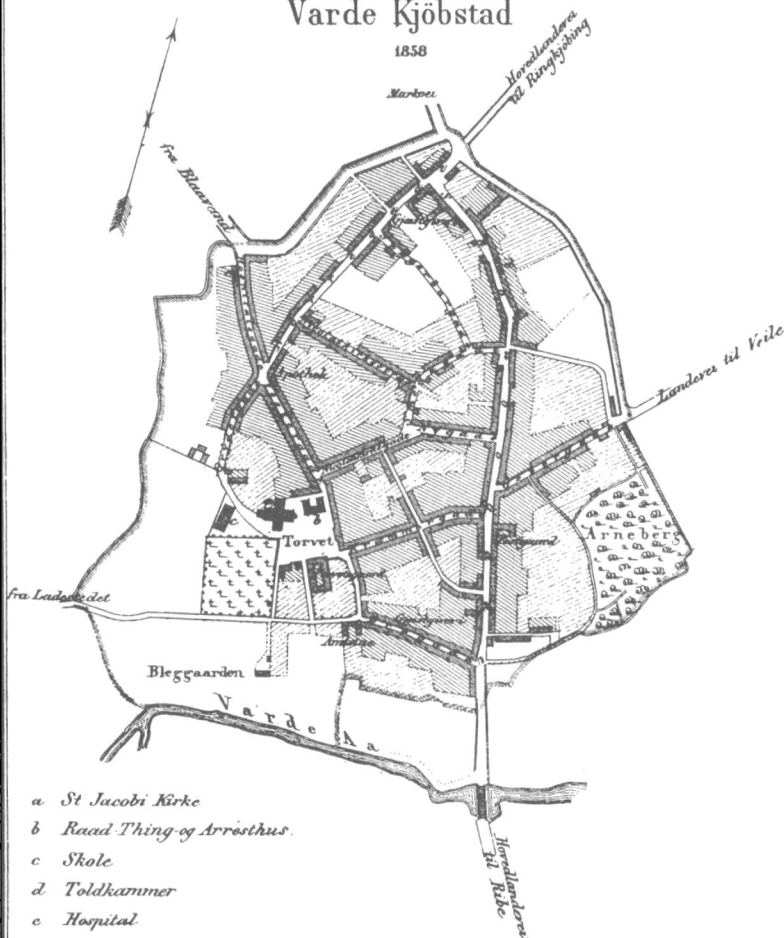
det kocht i askelud og så lagt ud på et græsstykke og spændt ud ved hjælp af småpinde, fastgjort til tråde langs lærredets kanter, så det kunne ligge glat og blive ens bleget overalt. En gang daglig skulle det overhældes med vand, hvorfor blegepladsen lå i nærheden af en vanding eller en dam. Derfor brugtes navnet Blegdammen eller blot Dammen, som vi kender det fra Ingemanns aftensang: » – paa Dammen fjerne Vogter gaar og lover Herrens Navn«. Vogteren skulle passe på lærredet, så tyve ikke stjal det, eller dyr grisede det til.

Bleghaven lå oprindeligt et andet sted. 1627 var det i engen, hvor det nylig nedrevne hotel Phønix i 1913 blev bygget (nu servicestation). Det var byen, der havde udlagt Bleghaven til sine borgeres brug. Men under Carl Gustavkrigene var den kommet i stor gæld til borgmester Stefan Nielsen, og 1677 måtte den for at få gælden betalt udlægge den gamle Bleghave med flere enge til borgmesterens arvinger. Men en Bleghave var uundværlig i hine tider, og vi ser altså, at længe før afståelsen havde de Varde borgerinder fået en anden, nemlig den Gotthard tegnede.

Næsten hver gammel by har sin *Brogade*, og Varde har også sin. Nogle har fået navnet, fordi gaden førte ned til en skibbro eller en almindelig færdselsbro. Det sidste er tilfældet i Sakskøbing. Andre steder stammer navnet fra gadens belægning med sten. Ikke så nær alle middelalderlige gader kunne prange med stenbro. Nogle var belagt med planker. For ikke længe siden blev der foretaget udgravninger til fjernvarme i vor Brogade. Jeg kiggede da forgæves efter brosten eller gammelt træværk. Skulle den som foran antydet have fået navn efter, at den førte direkte fra Torvet til Varde bro, før Skovbogade forlængedes? Brogade startede nemlig helt oppe ved Torvet. I så fald har den i sin tid været byens hovedgade. Ved Brogade lå et middel-

Kort over Varde Kjøbstad

1858

- a St Jacobi Kirke
- b Raad Thing-og Arresthus.
- c Skole
- d Toldkammer
- e Hospital

1
8000
100 3 0 1 2 3 4 500 Alen

Kort over Varde Kjøbstad 1858. a) St. Jacobi Kirke. b) Raad Thing og Arresthus. c) Skole. d) Toldkammer. e) Hospital.

alderligt fæstningstårn, et *Barfred*. 1656 nævnes »udi Brogade Knud Skrædders gård«, og derefter nævnes »en stor gårdsted, kaldes Barrefred, nu ganske øde«. Endnu 1706 kaldes toften Barfred, og det oplyses, at den mod syd gik til Varde Å. Fæstningen har således passende kunnet bevogte en overgang over åen. Det er atter noget, der taler for, at Brogade havde navn efter en bro over åen.

Torvegade er først sent blevet navn på en del af Brogade. Ganske vist nævnes en *Torffgade* 1650, men om noget ganske andet, nemlig om ejendommene ved Torvet. Man ser det bl. a. deraf, at den rige borgmester Jacob Bjørnsen boede i denne Torvegade, og hans gård lå, hvor hotel Varde nu er (Torvet 3). Også rådmand Jens Nielsen nævnes ved denne gade, og hans enke, og sikkert også ham selv, boede i et stort hus ved Torvets modsatte side, det var det, der langt senere købtes til rådhus. Ganske vist nævnes også borgmester Hans Nielsen Arnsberg i *Torffgade*, han boede på hjørnet af Kræmmergade og Brogade, men gården var dog i forbindelse med Torvet.

I 1600-tallet og sikkert tidligere var Brogade stenlagt, men både Jacob Bjørnsen, hvis grund strakte sig ned langs gaden, og hans forgænger både som borgmester og ejer af gården, Otte Rasmussen, indplankede hver et stykke af gaden, så den på den måde blev ganske smal, og det kom til at gå ud over kirkegængerne fra Brogade. De henvistes da til nuværende *Rådhusstræde*, men 1648 klagede de over, at det var en ful, skiden og besværlig vej. Jacob Bjørnsen havde »et privet« ud til denne Kirkegade, og der lå »en stor hob møg og skarn på samme gade, kirkegængerne til spot og fortrængsel«. I det hele taget var Varde nok lige så urenlig som andre byer på den tid. Alene det, at borgerne, der jo var avlsbrugere og havde deres agre lig-

gende spredt i alle tægter rundt om byen og derfor måtte køre på kryds og tværs efter portene eller åbninger i voldene med gødningen, når den skulle nedpløjes, ville tilsnavse gaderne, også svinene, der gik og snaskede i gaderne, bidrog dertil. De skulle være krøgede, ellers vankede der en mulkt på 4 skilling, og gjorde de skade, skulle den erstattes. Uden for portene måtte løsgående svin slet ikke findes, men de måtte tøjres på vejene. Rendte de løs, skulle markmanden sætte dem i »Byens Gjemme« (fold).

Med hensyn til stenbro skulle hver vedligeholde den ud for sin grund. Men den fandtes slet ikke i alle gader, for 1757 hedder det, at der »bør og, så snart ske kan, ligges stenbro«, også på steder, byen bør lægge den. Stenene var små utilhugne kampesten, i midten af gaden var der sine steder flade radsten. Rudy Sørensen fortæller efter sin fader for tiden omkring 1885: »Det holdtes for vigtighed at passere midtvejs ad gaden, og unge mennesker og folk, som ikke var barnefødt her, som stoltserede langs radstenene, kaldtes for lapse, petitmaitres og vigtigmagere«. »Borgmesterstene« kaldtes de andetsteds og var nok oprindelig lagt til gavn for den almindelige fodgænger.

I sidste halvdel af 1700-tallet blev Bjørnsens gård præstegård, og den indsnævrede del af Brogade fik navnet *Præstestræde*. Først 1876 skete der en regulering, idet præstegården måtte afgive over 1000 m² af den tidligere ranede jord, og samtidig fik gaden navnet *Torvegade*.

En af Brogades børn: Ludvig Markussen, senere smedemester i Oksbøl, har i sin lille bog »Erindringer fra Brogade« (1934) fortalt om gaden, som den var for ca. 100 år siden. Den var brolagt med almindelige kampesten (piksten) og meget ujævn, der var store rende- sten på hver side, og det kunne »dengang godt gøres

nødig, da alt vandet fra Torvet, Kræmmergade, Smedegade og en del af Vestergade skulle gennem Brogade for at komme ud i åen. Ved et stærkt tordenskyl var gaden da ofte som en å med stærkt fald. Drengene havde her en fornøjelse af at vade igennem gaden med stærkt opsmøgede benklæder, og da de fleste ejendomme lå meget lavt, var det ofte, at vandet flød ind i husene; det tog alle som noget, der ikke kunne være anderledes (kloakker kendtes aldeles ikke). Vandet fortsatte gennem gaden og i to store stenkister, der gik tværs over Storegade (Skovbogade) og derefter forenedes i et stort udløb til en grøft, der fortsatte til åen. Over de to stenkister var der lagt svære planker, der hvilede i nogle stærke jernbøjler.

Ved siden af tandlæge Kochs nuværende ejendom lå en efter Brogadeforhold ret stor gård med en rundbuet dobbelt gadedør. »Uden for døren var på hver side anbragt firkantede tilhuggede sten, en på hver side, ca. 1 alen i firkant. Der tilbragte familien og naboer mange ledige timer om sommeraftenerne med samtaler«. Det må have været en slags mindre bislag.

En *Slotsgade* i Varde må være gammel. Slottet, navnet minder om, er Vardehus. Borgen lå som nævnt oprindelig på voldbanken i uføret vest for Pramstedet, men blev i Vardes tyske periode (1202–1395) flyttet ind til det sted, hvor borgbanken nu ligger. Egnens bønder stormede og ødelagde borgen den 2. april 1439 i begyndelsen af den bondeopstand, der kulminerede under Henrik Tagesen. Dog vedblev Vardehus' ladegård at bestå. »Kongsgården« kaldtes den. Den lå tæt ved borganlægget, lidt nærmere byen og var beboet af adelspersoner, som ca. 1556 fik endelig skøde på den, hvorved den kom i privat eje. Noget tyder på, at også denne gård kaldtes Slottet. Den var nedlagt kort før Resens tid.

Længe var Slotsgade ganske øde. På planen hos Pontoppidan findes den slet ikke. Jacobi kirkegård er der det vestligste af byen. Men det havde den ikke altid været. I middelalderen og endnu på Resens tid strakte Varde sig længere mod vest end i 1768. Byens indbyggerantal var nemlig gået stærkt tilbage. Omkring 1640 var der 200 skatteborgere (ca. 900 indb.), men 1657 kun 165 skatteborgere (ca. 750 indb.), og lige efter Carl Gustav-krigene synker tallet yderligere.

Den gamle Slotsgade synes at have strakt sig langs sydsiden af Jacobi kirkegård og lige krydsende Grydergades forlængelse for så uden for de yderste huse at standse ved et byled, »bommen«, der lukkede for færdselen til Pramstedet, byens gamle havn. Det er forkert, når Resen også kalder Grydergade for Slotsgade. Efterhånden forsvandt de sidste af Slotsgades gamle huse, og gaden blev til en vej: *den gamle Pramstedvej*, som den kaldes 1805. Den var vist anlagt i 1700-tallet af Hans Wulff Øllgaard, idet den gik hen over hans jord, Gårdsmarken, d. v. s. en del af Vardehus' jorder; borgerne havde vejret til deres havn, dog måtte de låne nøglen til leddet hos gårdsmarkens ejer.

1805 befaledes det, at købstæderne skulle anlægge kirkegårde uden for byerne. Den gamle kirkegård omkring Jacobi kirke flyttede man da et lille stykke mod syd, hvorved også Pramstedvejen forskubbedes tilsvarende. Senere fik den indtil Vestervold det gamle navn Slotsgade, mens navnet Pramstedvej knyttedes til det nye kvarter længere mod vest. Blot må man huske, at Slotsgade nu findes betydelig længere mod syd end den oprindelige.

Kirkegårdens flytning medførte flere forandringer. *Torvet* udvidedes hen over de gamle grave, som dog i lang tid respekteredes, om man ellers tør tro kortet fra 1835. Forøvrigt tog man sig det ikke så nær med freden

på kirkegården; kreaturerne tøjredes derinde, og i 1790 stod der en reberbane. Ved flytningen indrettedes *Kirkepladsen* vest for kirken. Desuden anlagdes en vej langs kirkegårdens østside hen til Pramstedvej. Som nævnt lå præstegården en periode, hvor hotel Varde nu er, mellem denne og Sillesens hus førte det førnævnte uhumske stræde ligeledes ned til Pramstedvej. Det var *Mørkegangen*, 1656 kaldet *Kirkegårdssti*, nu *Rådhusstræde*. Skyggefulde træer, plantet af byfoged Fogtmann, har nok givet den navnet. Kun et enkelt træ er nu tilbage. Flere steder i byen var der træer ud mod gaden, således også ud mod Torvet foran præstegården. De er nu forsvundne. Hvor *Mørkegangen* udmundede på Torvet, skulle præsten kort efter 1800 have nedmanet et spøgelse. Det havde om aftenen stået og gloet mellem præstegården og Sillesens hus.

Nicolaj kirke blev nedlagt 1806 (der stod dog rester af bygningen 1830). Ret hurtigt rejstes huse på kirkegårdens grund, så der dannedes en ny gade. Den kaldtes *På Nikolai Kirkegård*, og endnu ind i vort århundrede hed den almindeligt »æ lille *Kjærregor*«. I 1830'erne skrives den dog officielt *Nye Gade*, nu *Nygade*.

Byen var delt i fjerdinge. Et minde herom var *Fjerdingstræde*, der gik fra Østergade bag om købmand Cohns store købmandsgård og have og hen mod Arnbjerg. Strædet fik i forrige århundrede navneforandring til *Skansestræde* og nu til *Skansen*, mindende om Wallensteins skanse på Arnbjerg.

Varde by var omgivet af volddiger. Det var ikke fæstningsværker, men hegn mod accisesnydere og for kreaturer; næsten alle borgere var landbrugere. Digerne strakte sig fra port til port, dog stod Sønderport inden for grænsen, nemlig tæt udenfor, hvor Brogade udmunder i Skovbogade. På Resens kort synes by-

grænsen at forløbe her, men senere flyttedes den mod syd, så »konsumtionsgrænsen« fulgte åen.

Under Carl Gustavkrigene kom en ny skat (en art moms), konsumtionen, og herunder en udvidet accise. Den pålagdes med særlig mange sukkersøde vendinger og skulle kun vare »så længe denne påbegyndte krig og uro påstår«, men kom til at vare i 200 år! Ved byens 4 porte, der havde navn efter verdenshjørnerne, opførtes små bitte huse, acciseboder, hvor en betjent opkrævede accisen, der skulle svares af alt, som førtes gennem portene for at bruges. På Varde museum gemmes nu den kårdestok, »søger«, betjenten jog i hølæs o. l. for at mærke, om der skulle skjule sig toldpligtige varer.

Det statelige navn byporte gjaldt her kun bomme eller trælåger. Under Kristian IV's sidste krig skete det, at »Borgeriet kom i Gewehr« mod et plyndreparti. »Da ved østre led, uddelte jeg mit store horn fuld krudt til borgerne og 16 skålpund bly i kugler,« skrev borgmesteren. Portene var altså også led den gang.

I reglen var accisen udforpagtet. Det gjorde den fæle skat endnu mere trykkende. Forpagteren ville bjerge sig et godt overskud og blev derfor særlig samvittighedsfuld i sin undersøgelse af folks private gemmer. Borgmester Laurids Tordsen havde konsumtionen i forpagtning 1681-91; han havde også forpagtet det konfiskerede smuglergods, en spændende forpagtning. Han drev forretningen så skrap, at han ikke var yndet i staden. For at spare en betjent tillod han sig at lukke Østerport. Den var dog vist åbnet på markedsdage, så de østjyske handelsmænd har næppe klaget. Byens borgere og egnens bønder tog den myndige borgmester ingen notits af, heller ikke af landsognet, hvis menighed skulle gennem porten til kirke. Af nærboende herremænd var der kun Peder Nielsen på Lunderup, og

det var Tordsens svigerfader, så han har heller ikke protesteret. I øvrigt henviste Tordsen færdselen til Nørreport.

Da kom der andre forpagtere, og så følte fruén på Lunderup sig stærkt generet. Det var Maren Stefansdatter, datter af den kendte Vardeborgmester Stefan Nielsen. Hun kunne en dag ikke komme gennem porten og lod så kusken køre til »Nørreleddet«. Men her var ingen betjent tilstede, og de måtte holde og vente i frost og kulde. En anden gang fruén ville til kirke, måtte hun »klyffue« over diget. Peder Nielsen forlangte da af forpagteren, rådmand Laurids Nielsen, at få leddet lukket op. Men rådmanden svarede: »Vorherre havde lukket den . . . Peder Nielsen vidste endnu vel den vej, han havde kørt tilforn!«

Der var en snært eller to i dette svar. Det var jo svigersønnen, der havde lukket leddet og altså var »en lille Vorherre«, og i hans tid havde Peder Nielsen nok kunnet køre uden om! – Nok engang måtte fru Maren kravle over diget og en gang ved Nørreleddet udstå en nærgående undersøgelse af betjenten, der bød dem lukke vognskrinet op, hvorefter han rystede og tumlede med indholdet og greb ned i vognen, bl. a. ved fruens fødder og ben. Det var for meget. Nu fulgte en proces, og leddet blev lukket op. En lille menneskealder senere er det atter galt. Det var nu Stefan Ehrenfeld, en søstersøn af Maren Stefansdatter, der var herre til Lunderup. Med løfte om »al behageligheds gentjeneste« lovede han at finde sig i ulemperne, men det varede ikke længe. Allerede året efter, 1720, gik han sammen med andre beboere øst for Varde rettens vej for at få »fri indfart . . . for ganske Øster Herreds beboere med deres varer, korn og andet at sælge og forhandle og igen at købe, såvel som alle andre af Fredericia, Vejle, Horsens og omliggende steder, som til

markeder ankom med deres varer«. Det gik altså ikke at lukke en af byens gamle færdselsårer.

Volddigerne kunne ikke forhindre smugleriet. Omkring 1840 tjente Jens Jægum i Toftnæs i en årrække hos købmænd i Varde. Da blev der modtaget mange varer ved diget i Nærheden af Østerport. Det skete i nattens mulm og mørke. Varerne var vel smuglet i land et sted på kysten og kørt med Tyvevejen over Vagtborg dertil. Dem skulle tolderne sandelig ikke have næsen i.

Byens videbrev fra 1757 viser, at hver borger skulle vedligeholde sit tildelte stykke af volddigerne. I pløje- og høsttid brød man blot hul på diget, »hvor samme af gammel tid har været«, for at komme ud til marken. Man skulle lukke det igen eller have et led »stændigt« for kørselen.

Uden for volddigerne nord for byen stod den berømte *Varde galge*. Byens smertensbarn, vandmøllen, blev nedbrudt 1651 og først 1701 byggedes en vindmølle, den flyttedes først til Arnbjerg og senere til et sted tæt ved Nørreport og Ringkøbing landevej (hvor museumsinspektør Knud J. Krogh nu bor på Møllevej). Det var byens jord. Her fandtes nemlig Vardes *Rendebane*, en langstrakt bane, der fra byen førte et stykke forbi møllen. Dystløb og væddeløb må da tidligere have hørt til vardensernes forlystelser. 1757 tilfodes det udenbys gæster at lade deres heste »bede og græsse« på Rendebanen, mens deres korn blev malet.

Ved udskiftningen af Varde Kær 1778 anlagdes *Kærvej*, der dog længe var ubebygget.

1851 ophævedes accisen, og 1852 sprængte København sine snærende volde, og med stor hast rejstes voldkvartererne. Det varede længe, inden det tilsvarende skete i Varde.

Aneberggade var dog kommet før 1858, hertil kom

senere *Anebergstræde*, men det var inden for bygrænsen. På *Vejlevej* eller *Østervejen* rejste Friboligen sig, og byfolk slog sig også ned på »markerne«, Vester-, Øster-, Nørre- og Søndermarken. Sidstnævnte sted var der både fattiggård og statsbanegård. Og Søndervarde syd for åen voksede frem. Men ellers var der 1890 kun en såre ringe begyndelse til voldkvarterer. Der var *Vejen mellem Nørre- og Østerport* med *Spadseregangen* og *Vejen mellem Vester- og Nørreport*, men ved begge kun få huse.

Efterhånden blev det for besværligt, at ikke alle gader havde rigtige navne, og byrådet nedsatte da et udvalg med sagfører Harck som formand til at foreslå navne til disse »udøbte« gader. 5. juni 1894 behandlede byrådet indstillingen og vedtog, at spadserevejen forbi præstegården fik navnet *Vestervold*, vejen mellem Vester og Nørre Port *Nørrevoldgade*, vejen mellem Nørre og Øster Port *Østervoldgade*, vejen forbi Trappehusene, der var opstået på skråningen ved Østerports accisebod, *Voldsti*, og landevejen gennem Sønder Varde *Søndergade*. *Fjerdingsted* (Fjerdingstræde) fik navneforandring til *Skansestræde* efter Wallensteins skanse på Arnbjerg, og Brogades forlængelse blev til *Slotsgade*. Til Østervejen forbi ligkapellet foresloges navnet *Kapelvej*, men beboerne ønskede et andet, og så blev det *Lundvej*. Passagen fra Skovbogade til Kræmmergade skulle fortsat hedde *Slippen*, men også her ønskede beboerne et andet, og ved et følgende møde bestemtes det da, at den så skulle hedde *Fiskergade*. Ellers bestemtes det, at de veje, der i daglig tale nævntes *Pramstedvej*, *Kærvej*, *Ortenvej*, *Lerpøtvej*, *Frisvadvej*, *Arneberggade*, *Hjertingvej* og *Gellerupvej*, fortsat skulle beholde disse navne. Det var foreslået, at Skovbogades forlængelse fra Brogade til Hjertingvej skulle hedde *Sønderbro*, men man vedtog,

at kun stykket fra broen til Hjertingvej skulle hedde sådan. Endelig vedtog man at anskaffe »iøjnefaldende gadeskilte« på kommunens bekostning.

Det havde været bedst, om denne navngivning var standset med dette, men ved næste byrådsmøde, 2. juli, fortsatte man, og der vedtog man efter langvarig debat det mindre heldige, at det gamle poetiske Skovbogade skulle forsvinde for det almindelige Storegade, skønt Harck ønskede, at Vestergade skulle hedde Storegade, det navn, den tidligere havde båret. Men hans forslag fik ikke flertal. Det gale var, at folk så småt havde begyndt at kalde Skovbogade Storegade. Og »sprogbrugen er sprogloven«, som Rasmus Kristian Rask sagde. I dette tilfælde ville det dog have været smukkest at lade loven sove! Også Hospitalsgade slettede man, den blev nu en del af Vestergade, og som nævnt måtte Slippen vige for Fiskergade.

Vejen forbi pigeskolen foreslog Harck skulle hedde *Alderslyvej*, men det forkastedes til fordel for *Skolevej*. Endelig vedtog man, at Aneberg skulle vige for det gamle *Arnbjerg*. Savkulen havde forinden fået navneforandring til Lundgade.

I dette århundrede har Varde strakt sit gadenet til alle sider med veje, boulevard, alleer, stier og stræder. Men de gamle gadenavne er stadig noget for sig. De er, som Hugo Matthiessen har sagt det, stadens gamle arvegods, et ofte både poetisk og intimt bindeled til fordums tider.

Kilder: Hovedkilden er C. Lindberg Nielsen: *Varde Bys Historie* (1942). Endvidere: Hugo Matthiessen: *Gamle Gader* (1917), samme: *Torv og Hærstræde* (1922). Ludvig Markussen: *Erindringer fra Brogade* (1934), Rudy Sørensen i *Vardensersamfundet*, April 1968. Kirsten Agerbæk i *Arb. Ribe* 1968, 125 ff. C. Lindberg Nielsen i *Arb. Ribe* 1939, 61-77. J. Hedegaard Christensen i *Jy. Sml.* 5. rk. I 100-31. Spare- og Lånekassen for Varde og Omegn

H. K. Kristensen

1850-1950. Chr. P. Christensen i Vestkysten 23. juni 1970. L. Emil Christensen i Ribe Amts Tidende 23. feb. 1928 med indlæg i flg. nr. af H. K. Kristensen, H. P. H. Novrup og red. Kjelst. Varde Bysbog (LA Viborg). Varde Brandtaksationsprot. 1791-96, do. 1818-27 (LA Viborg). Nørholm Stamhus: Domme og retssager 81, 12. Tv. 1692 og 6/5 1720. Folketællingen 1890 (RA). N. Madsen: Et Rids af Varde By 1860-70 i Ribe Amts Tidende 1932, 3. juni ff., referat af byrådsmøder sst. 6/6 og 4/7 1894.